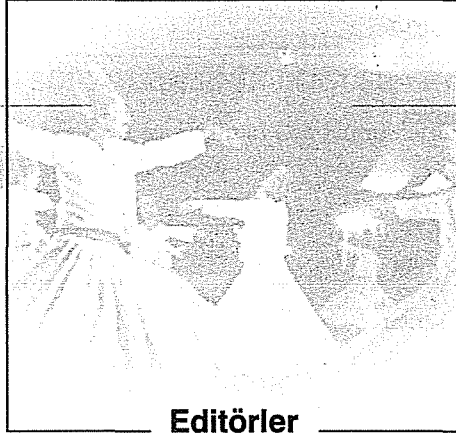

din sosyoloji

EL KİTABI

Editörler
Niyazi Akyüz
İhsan Çapcıoğlu

Ankara 2012

GÖÇ, KENTLEŞME VE DİN

— | Celaleddin Çelik

1. Göç ve Toplumsal Değişme

Göç, çeşitli sebeplere bağlı olarak coğrafi bir alandan başka bir alana doğru gerçekleşen nüfus hareketliliği olgusudur. Sosyolojik boyutta göç, salt fiziksel bir hareketlilik olmaktan öte bireylerin ve toplumların hayatında derin izler bırakan toplumsal bir olaydır. Göç hareketliliği gönüllü ya da zorlayıcı bir takım sebeplere bağlı olarak ortaya çıkabilir. Zorunlu göçler genellikle insanların yaşadıkları yerleri doğal afetler, toplumsal çatışmalar, siyasal gerginlik ve çatışmalar neticesinde terk etmelerini, gönüllü göçler ise, daha iyi yaşama ve yüksek standart elde etme amacıyla başka şehir ya da ülkelere yapılan yer değişikliklerini ifade eder.

Tarih boyunca kentler, ülkeler ve toplumlar arasında göç hareketleri olmuştur. Hatta toplumlar arasındaki egemenlik savaşları bu göç hareketlerini kavimler boyutuna da çıkarmıştır. Sosyoloji, göçün bu şekilde tarihsel boyutunu önemsemekle birlikte, modern toplumlarda iç ve dış göç olgusuna daha fazla dikkatleri çevirmiş durumdadır. Bu durum, modern dönemde kitlesel boyutta insan hareketliliğine yol açan göç olgusunun, aslında sanayileşme ve kentleşme gibi geniş çaplı sosyolojik olgularla ilgili olmasından kaynaklanır. Kentleşme ve sanayileşme süreçleriyle birlikte ilerleyen iç göç olgusu, kırsal kesimden kentsel alanlara doğru büyük nüfus hareketini ve değişimini kapsar. İç göçün artışı, genellikle *itici ve çekici faktörlerle* açıklanır. Kırsal kesimde nüfus artışı, toprağın küçülmesi ya da elverişsizliği gibi sebepler, kişileri kentlere *iten faktörler* olarak tanımlanır. Kentlerin sunduğu yüksek yaşam kalitesi, nitelikli eğitim, sağlık ve maddi imkanlar gibi cazip unsurlar

ise insanları kentlere *çeken faktörler* olarak öne çıkar (Bkz. Fichter, 2002: 160–161; Marshall, 1999: 314; Bahar, 2009: 260). Bir başka deyişle göç, itici ve çekici sosyoekonomik, politik ve kültürel etkenlerin rol oynadığı, neticede gerek göç edenlerin tutum ve davranışlarında, gerekse göç edilen ortamın kültüründe bazı etkileşimlere yol açan bir sosyal olgudur.

Modern zamanlarda göç olgusu, daha çok sanayileşme ve kentleşme süreçleriyle ilişkili olarak açıklanmaktadır. Göçün sosyolojiye konu olmasının temel sebebi, bu süreçte insanların zihniyet ve davranışlarıyla sosyokültürel hayatın genelinde değişme ve farklılaşmalar yaşamasından kaynaklanır. Bu değişim göçmenin, gerçekte, iki yerleşim yeri arasında bir kültür aracı olmasıyla ilgilidir. Bir başka deyişle göçmenin yaşam dünyası üzerinden kültürel etkileşim, uyum veya çatışma süreçleri gelişir. Göç, sadece fiziki anlamda bir nüfus hareketi değil, aynı zamanda yer değiştiren kesimlerin kültürel etkileşimlerini içeren bir sosyal harekettir. Göç eden insan sadece mekânsal değil, psikososyal ve kültürel dünyalar arasında da bir geçiş ve etkileşim yaşamaktadır. Göç edenler geniş bir kitleyi oluşturduğu zaman, hem göçmenler hem de göç edilen toplumsal çevre bundan karşılıklı etkilenmektedir. Bu çerçevede göçün birey ve toplum hayatında yarattığı etkiye dikkat çekilmelidir.

2. Göç ve Kentleşmenin Sosyokültürel Etkileri

Kentleşme sürecine bağlı olarak gerçekleşen iç göç olgusu, sosyal çevresi içinde bireyi ve bütün sosyokültürel hayatı etkiler. Göçmenlik konumu bireyi, kişisel zihniyet, tutum ve davranışlarından, kültürel ve dini hayatına kadar çok geniş kapsamlı bir etkileşimle karşı karşıya bırakır. Kent hayatı, göçmenin daha önceki tutum, davranış, ilişki ve yaşam tarzlarından farklı bir hayata ve kültüre geçişi temsil eder. Bu anlamda sosyolojik literatürde kırsal hayat, birincil cemaat ilişkilerinin sürdüğü, geleneksel, dayanışmacı ve muhafazakar geniş aile yapısıyla karakterize edilirken; kent hayatı, ikincil, resmi, kurumsal, bürokratik ilişkilerin ve rasyonel davranışın hüküm sürdüğü, bireyciliğin ve sekülerleşmenin bir mekânı olarak tasvir edilir. Buna göre toplumların modernleşme süreci, kentsel kültür ve ilişkiler sistemine uygun bir değişim geçirmesiyle ilgili görülmüştür. Söz konusu değişim sürecinde, bireyin zihniyet, tutum ve davranışlarında geleneksel ve dini referanslardan uzaklaşması, aile yapısının çekirdekleşmesi, kültürün bireyselleşmesi, farklılaşması ve sekülerleşmesi, sosyal sistemin ise bürokratikleşmesi ve kurumsallaşması beklenir.

Kente göç etmek, sadece bir fiziki mekân değişikliği değildir. L. Wirth, kentleşme olgusunun aynı zamanda, kente özgü bir ilişkiler sistemi ve hayat tarzının da benimsenmesiyle ilgili yönüne işaret eder. Bu yaşam biçimi,

kentin kültürel farklılıkları ve çeşitliliği potasında eriten, bireysel farklılıkları hoşgörü ile karşılayan yapısal gelişimiyle bağıntılıdır (Wirth, 2002: 81, 87). Kentleşme olgusu ile sosyokültürel hayat arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Yapısal olarak kente özgü statü, rol, tabakalaşma düzeninin süreç içinde farklılaşması söz konusudur. Modern kent toplumunun işbölümü, rasyonel bürokrasi ve kurumsal organizasyon temelinde düzenlenen yapısı, günlük sosyal ilişkileri de bu yapısal mekanizmalara göre ayarlamayı gerektirmektedir. Bir başka deyişle kent hayatı, geleneksel topluma özgü birincil, samimi insan ilişkileri yerine, resmi, ikincil, anonim tutum ve davranışları gerektirmektedir. Kültürel boyutta kentin, zihniyet, tutum, davranış ve ilişkiler sistemiyle özgül bir "yaşam tarzı"nı içerdiği söylenebilir. Ancak kentle özdeşleştirilen bu değişim tasavvuru, özünde ilerlemeci pozitivist bir anlayışın etkilerini taşır. Köy ve kent hayatı, cemaat ve cemiyet (Tönnies), gelenek ve modernlik bağlamında birbirinin zıddı olgular olarak betimlenmiştir. Ancak kentlerin tarihsel ve yapısal gelişimleri gibi, kentleşme süreci de farklılıklar içerir. Mesela Batı'da kentleşme olgusu, sanayileşme sürecine bağlı gelişirken, Doğuda ve gelişmekte olan ülkelerde ise kentleşmenin esas etkeni sanayileşme değildir. Gelişmekte olan Doğu toplumlarında kentleşme, şehirlerin taşıyamayacağı bir nüfus akını ile karşı karşıya kalması anlamına gelir. Bu şekilde ortaya çıkan yerleşim ve konut sorunu, gecekondulaşma ve çarpık kentleşme denilen olguyu biçimlendirir. Kentler böylelikle fiziki ve kültürel bakımdan yetersiz, sağlıksız ve güvensiz yaşam alanlarında varolma ve şehre sığınma mücadelesine sahne olur. Kente gelen göçmenler, eğitim, ekonomi, meslek ve kültür bakımından donanımsızlıkları nedeniyle sosyoekonomik ve kültürel dezavantajlarla başetmek durumunda kalırlar. Hızlı kentleşme sürecinde farklı kültür ve kimliklerle karşılaşma, etkileşim ve çatışma tecrübesi, kültürel ve dini hayata arabeskleşme denilen bir olguyla yansır.

Kentte dini hayat, inanç, ibadet, organizasyon, bilgi ve toplumsal etkiler bakımından çok yönlü ve sarsıcı etkileşimlere göre biçimlenir. Kent, geleneksel ve dini yaşam açısından bakıldığında, farklı kültürel ve dini anlayışların birbiriyle karşılaştığı bir ortamdır. Öte yandan kent, sırf dini grupların, dini hareket ve cemaatlerin de ortaya çıktığı yerdir. Kent, dinsel çoğulculuk, farklılaşma ve cemaatleşmenin yanısıra dini bireyciliğin de hayat bulmasına imkan hazırlar. Kent, her şeyden önce geleneksel kontrol ve denetimin zayıfladığı, yakın akrabalar arası ilişkilerin ve aidiyet bağlarının çözüldüğü bir kültürel çevredir. Kentte tezahür eden sosyal çeşitlilik, Weber'in de işaret ettiği gibi geniş bir dini eğilimler ve yaklaşımlar çeşitliliği ortaya çıkarır (Weber, 2012: 47). Bu durumda, kentin farklı meslek grupları ve sosyal tabakalarında yaşanan dindarlık, birbirinden farklı olacaktır.

3. Kentleşme ve Dini Hayat: Kent Dindarlığının İmkânı

Dindarlık ve dini yaşayış, sosyal etkileşime açıktır. Bir başka deyişle dindarlık, sosyokültürel ilişki ve süreçlere bağlı olarak değişkenlik özelliğine sahiptir. Ancak dini dünya görüşü aynı zamanda sosyokültürel ilişki, süreç ve formlara nüfuz ederek sosyal yapıları da etkiler. Weber'in bazı mesleki gruplar, sınıflar ve toplumsal katmanlara göre şekillenen dindarlıklarla ilgili analizlerinde (Weber 2012: 183 vd.) köylü dindarlığı ve kentsel burjuva dindarlığından söz etmesi bu değişkenlikle bağlantılıdır. Bu anlamda mekânın kültürel farklılaşması, kendi içinde köylü ve şehirli dindarlıklarının tezahürüne imkân verir. M. Weber "köylü dindarlığı"nı, kırsal kesimin tabiat olaylarına ve güçlerine bağlılığıyla, şehirli "burjuva dindarlığı"nı, ticari sınıfın ve tüccar aristokrasisinin kente özgü yönelimleriyle ilişkilendirir (Weber, 2012).

Dindarlık, sosyal ve kültürel değişimlere bağlı olarak değişir. Göç sürecinde kırsal, geleneksel hayatın birincil, samimi ve dayanışmacı ilişkiler sistemi ile gündelik hayatın zamansal ritmi geride kalır. Kentte işleyen kurumsallaşmış, bürokratik, resmi, anonim ve ikincil ilişkiler düzeni, her şeyden önce zaman ve mekân kullanımındaki algıları, tasavvurları ve pratikleri değiştirir. Kent, her şeyden önce dakiklik düzenidir. Hayat kentte daha seri ve hızlı akmakta, ilişkiler ise yasalar, mevzuatlar ve prosedürler üzerinden kurulmaktadır. Kent dindarlığı bu anlamda şehrin bireyselleşmiş ve sekülerleşmiş kültürü üzerinden yeni rasyonel yorumlarla şekillenir. Kentte dini otorite kurumsallaşırken, dini bilgi kaynakları ve bu kaynaklara ulaşım imkanları genişler. Kent bu bakımdan dinde eleştirel düşüncenin, sorgulama ve bireyselleşmenin ortaya çıkmasına fırsat hazırlar. Kent ailesi, geleneksel geniş ailenin eğitim, dayanışma gibi işlevlerini kaybettiği ve bu görevleri kurumlara devrettiği için çocukların sosyalleşmesinde dini bilgi kaynakları ve ortamları değişmiştir. Modern kentin yapısal değişimi bağlamında dini sosyalleşmenin araçları ve mekânları da değişirken, dindarlık özellikle dini çoğulculuk ve dini bireycilik, yeni dini hareketler ve cemaatlerin tezahürü ile farklı etkileşimlere açıktır.

Kent, bireyselliğin arttığı ve yabancılaşma problemlerinin görüldüğü bir ortamdır. Aile ve akrabalık gibi geleneksel dayanışma ve aidiyet bağlarının çözümlenmesi, devasa kurumların ve bürokrasinin mekanik düzeni, aşırı uzmanlaşmanın ve rasyonelizasyonun getirdiği psikolojik gerilimler, kuşaklar arası iletişimin zayıflaması, aylıklık, suç ve güvensizliğin çoğalması gibi sorunlar nedeniyle, kent adeta bir şahsiyet, benlik ve kimlik krizlerinin de habercisidir. Kent ortamı, kırsal geleneksel çevrede görülmeyen pek çok kişilik ve kimlik problemlerinin ortaya çıktığı bir yerdir. Bireyler kentin

yalnızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı atmosferinde, çoğu zaman mahalli, siyasi ve dini cemaatler gibi aidiyet gruplarına sığınarak huzur, güven ve samimiyet ararlar. Elbette cemaatlerin kentte var olmasının nedeni sadece ekonomik ve sosyal sorunlara indirgenemez. Dine yönelişin maddi olmayan sebepleri arasında varoluşsal krizler, hayatı ve dünyayı anlamlandırmada mevcut düşünce sistemlerinin yetersizlik göstermesi, modernitenin çevre, insan hakları, toplumsal adalet gibi yeni sosyokültürel ve ekonomik krizlerle başedememesi de yer almaktadır.

Kentin geleneksel aidiyet ve denetim kalıplarından uzak kılan yapısı, geleneksel dini yorumların dışında yeni dini yorum ve hareketlerin ortaya çıkışına imkan verir. Kent havası, dini anlamda özgürleştirici bir etkiye sahiptir. Kent kendisine atfedilen bu özellikleriyle batılı sosyolojide, bireysel, seküler kültürü ortaya çıkaracağı varsayılan bir değişim etkeni sayılmıştır. Kent hayatının kültürel boyutu bütün geleneksel ilişki ve aidiyetlerin son bulması, geleneksel döneme ait dinsel bağlılık ve tasavvurların zayıflayarak kurumsal-kamusal alandan çekilmesi üzerine kurgulanmıştır. Bu varsayım kısmi doğruluklar içermekle birlikte, olgusal karşılığı Batı'da bile beklenen yönde olmamış, dini bağlılık ve aidiyetler değişerek de olsa modern kent hayatında varlığını sürdürmüştür. Din, hızlı kentleşme ve sanayileşme süreçlerinde oluşan kişilik ve kimlik problemlerini, insanların güven ve dayanışma gereksinimlerini, aidiyet ve anlam arayışlarını tatmin edecek himaye ve ağ sistemi işlevleriyle sahneye yeniden çıkar. Din, kentlere göç eden insanların "bir yere ait olma, sıcak, samimi ve güvene dayalı ilişkilerin geçerli olduğu bir sosyal çevrede yaşama" gibi sosyopsikolojik ihtiyaçları bağlamında yeni dini gruplar ve hareketler vasıtasıyla önem kazanır.

Kent hayatı, kendine özgü kültürü ve estetiği ile uyumlu özgün bir kent dindarlığının ortaya çıktığı yerdir. Kent dindarlığı, eğitilmiş, seçkin, üst sosyal katmanların ahlaki, estetik ve bilgi boyutları öne çıkan bir dini bağlılık tarzını ifade eder. Bununla birlikte kent hayatının çok katmanlı ve tabakalı yapısında tek boyutlu bir dindarlıktan söz edilemez. Kent, farklı kültür ve hayat tarzlarının birarada olduğu heterojen bir ortamdır. Kentin bu farklı sosyokültürel hayat tarzları ve çevreleri dini yaşayış bakımından da farklılaşmaktadır. Kentte özellikle orta ve alt tabakalarda yaygın dindarlık biçimlerinden biri de popüler halk dindarlığıdır. Geleneksel yönü ağır basan, ancak gündelik hayatın sorunlarına pratik çözümler sağlayan bu dindarlık şeklinde, dinin daha çok biçimsel, pratik ve ritüel yönlerine önem verilir. Bunun dışında bireysel dindarlık eğilimlerini tatmine dönük, üst ve alt tabakalarda farklılaşan görüntüleriyle mistik yönelimler, tarikat ve tasavvuf

hareketleri, yeni dini hareketler, kùltler ve cemaatler bu dinsel çoğullaşmanın bazı yansımalarıdır.

4. Türkiye’de Göç, Kentleşme ve Din

Türkiye’de kentleşme olgusu, gelişimi ve sonuçları itibarıyla özgül bir nitelik taşır. Türkiye’deki ilk dönem kentleşme pratiği, olgunun mekânda hareketlilik ve fiziki değişim tanımına uymakla birlikte, kente özgü kültürel değişimleri yansıtmaz. Bu anlamda Türkiye gibi hızlı kentleşme süreci yaşayan toplumlarda fiziksel ve mekânsal yapı dönüşmekle birlikte, bu sürecin özgün bir kent kültürünün gelişimi için yeterli olmadığı varsayılmaktadır. *Kentleşme*, demografik anlamda nüfusun kentlerde toplanmasını ve kentin büyümesini, sosyoekonomik anlamda tarımsal faaliyetten endüstriyel ve hizmet sektörüne geçişi, sosyokültürel anlamda ise yaşam koşullarının değişmesini içeren bir olgudur. *Kentleşme* ise, kent kültür ve sosyal hayatına uygun davranış, değer ve ilişkiler düzeninin kent sakinlerince içselleştirilmesi ve yaşanmasını ifade eder. Türkiye’de sanayileşmeye bağlı kentsel bağlamda ortaya çıkan ekonomik gelişmeler, metropollere ülkenin özellikle az gelişmiş bölgelerinden, orta ölçekli kentlere ise kendi yakın çevrelerinden yaşayan kişileri çekmiştir. Kentleşmenin bu ilk dönem yapısal karakteri, sosyal ve kültürel hayata damgasını vurmuştur. Kentler her şeyden önce yoğun nüfus akını karşısında normal kurumsal ve kültürel gelişimlerini sağlayamamışlardır. Bu süreçte gecekondulaşma olgusu ile büyük kentlerin etrafını saran plansız ve dengesiz gelişme, sosyokültürel hayatı sarsmış, kültür ve değerler düzeninde toplumsal sorunların ve çatışmaların artışına yol açmıştır. Hızlı kentleşme olgusu, kırsal kesimden gelenleri köy ile kent arasında kalan, ancak ikisine de ait olmayan bir hayat tarzına mahkûm kılmış; bu bağlamda göç ve kentleşme ilişkileri daha çok “kültürün arabeskleşmesi” kavramının gölgesi altında açıklanmıştır. Sosyokültürel hayat içinde dini inançlar, değerler ve pratikler de, kentleşme sürecinin çatışmalı yapısından fazlasıyla etkilenmiştir.

Türkiye’de göç ve kentleşme olgusunun dini hayatla etkileşimi çok boyutlu olmuştur. Ancak değişimin sosyal ve kültürel yansımaları, özellikle dini gruplar, hareketler ve cemaatler üzerinden tartışma konusu olmuştur. Türk toplumunun dini hayatında tarihsel nitelikli dini gruplar olan tarikatlar, geçmişte ve günümüzde özel bir takım fonksiyonlarla varlıklarını sürdürmüşlerdir. Özellikle 1950’li yıllarla birlikte hızlanan kentleşme ve sanayileşme olgusu, geniş toplum kesimlerini geleneksel ile modernin etkileşimine, şehirlerde ise yeni bir dini olgu olarak dini cemaatlerin tezahürüne kapı açtı. Bu süreçte tarikatlar da geleneksel özelliklerinden ve klasik formlarından uzak yeni biçim ve işlevlere yöneldi. Kentlerde tarikatlar

yeni kazandıkları işlevleriyle, daha çok bir cemaat tarzında varlıklarını sürdürdüler. Dini grup ve cemaatler bu süreçte sosyal siyasal gelişmelerden oldukça etkilendiler. Başta medya ve eğitim gibi modern araç ve kurumları kullanma eğilimleriyle dikkat çektiler. Kentlerde ortaya çıkan metin merkezli dini cemaatler, tarikatlardan farklı olarak modernliğe fikri, ahlaki, sosyal ve kültürel bakımlardan cevap vermeye ya da alternatif olmaya çalıştılar. Öte yandan geleneksel yapılı tarikatlar da, modern şehrin yapısal değişiminden etkilendiler. Klasik şeyh-mürid ilişkisi, dergi, kitap, radyo gibi medya faaliyetleri aracılığıyla biçim ve içerik değiştirdi. Dini cemaatler, siyasal sosyal süreçlerin yapısına göre değişen fikri kaynaklardan beslendiler. Kitle iletişim araçlarının artan etkisi, bazı İslam ülkelerinden yapılan çeviri kitaplarla farklı bir boyut kazandı. Bu dönemde baskıcı, despotik ve anti-demokratik yönetimlere tepkisel olarak şekillenen devrimci, radikal dini söylem, özellikle kentleşme sürecinin mağduru olan, çevresel genç kuşaklara cazip gelen bir içerik ve gelecek tasarımına sahipti.

Dini gruplar ve cemaatler, demokratik kültürün gelişimine paralel olarak alternatif sosyalleşme ve kültür alanları üretmişlerdir. Ekonomi, eğitim ve medya alanında organize olma eğilimleriyle birlikte, sivil toplum alanında da örgütlendiler. Bu süreçte dini grupların değişim eğilimi, bireyi hedef alan kültürel boyuta odaklanmıştı. Ekonomik boyutta İslami finans kuruluşları, kâr-zarar ortaklığına dayalı şirketler, özel okul ve eğitim kurumları, dini nitelikli yayın ve medya faaliyetindeki artış, bu değişim sürecinin dini grup ve sosyal hareketlerle birlikte ortaya çıkan görünümleydi. Türk toplumunda kültürel anlamda modernliğin etkileri, Cumhuriyetle başlayan siyasal modernleşme sürecinden ziyade, özellikle kentleşme, sanayileşme ve çok partili hayatla birlikte başlayan kültürel modernleşme sürecinde ancak toplumun geniş kesimlerine ulaştı. Teknolojik gelişmeler, kitle ulaşım ve iletişim araçlarının, eğitim kurumlarının yaygınlaşması gibi faktörler, geleneksel ilişki ve değerlerin sarsıntı geçirmesine, yeni karışım (melez) kimliklerin ortaya çıkmasına yol açtı.

Kentleşme sürecinde dini hayat, özel dindarlık tezahürlerinin ortaya çıkışına sahne oldu. Buna göre, dini tasavvur ve pratiklerin bazı sosyal görünümleri, kentlere göç eden ve eğitimsel, mesleki bakımdan donanımsız kimseler için bir sığınma ve destek mekanizması olarak şekillendi. Kentlerin gecekondu semtlerinde ve çevresel mahallelerinde dini cemaatler, şehre yeni gelen göçmenlerin ihtiyaç duyduğu destek ve uyum mekanizmaları gibi işlev gördü. Dindarlık, burada özellikle geçiş sürecindeki kesimler ve göçmenler için muhafazakâr, dayanışmacı ve bütünleşmeci yönleriyle belirginleşti. Ancak özellikle kültürel çatışmanın ve sosyal sınıflar arasındaki

sosyoekonomik farkın arttığı süreçlerde de dinin değişim isteyen devrimci, reformcu tepkiler için ideolojik kaynak sunması mümkündür. Nitekim Türkiye’de 80 öncesi dönemin sosyopolitik çatışma ortamında ve kentleşmenin olumsuz sosyoekonomik yansımalarının görüldüğü dönemde, dini değişim söylemleri de yukarıdan aşağıya doğru ve devrimci bir mahiyet taşıyordu. 80 sonrası dönemde ise demokratik hayatın gelişmesi ve sosyoekonomik bakımdan orta sınıfın büyümesi, dini grup ve hareketlerin birey ağırlıklı ve aşağıdan yukarıya yönelik bir değişim anlayışına kaymasına yol açmıştır.

Kentleşme sürecinde dini hayatın değişen görünümüleri dinin toplumsal işlevleriyle de bağlantılıdır. Din, hayatın ve varoluşun anlamı, ölüm sonrası hayat, ahiret ve selamete ulaşma vaadi bağlamında *bireysel varoluşsal bir işleve*; kültürel, sosyal dayanışma, bütünleşme, kimlik ve aidiyet sağlama bakımından da *toplumsal işlevlere* sahiptir. Dinin toplumsal bütünleştiricilik işlevi, özellikle kültüre ve değerlere nüfuz eden ve insanlar için istikrar sağlayıcı bir unsur olmasında yatar. Dinin bu aşamada başedilemeyen doğal felaketler, hastalıklar ve ölüm karşısında, acıları ve sıkıntıları bertaraf eden, insanı teskin eden meşrulaştırıcı boyutu, sosyal problemler ve yoksunluklar karşısında da devreye girer. Din bu tür değişim süreçlerinde iki farklı tutum ve davranışa yol açabilmektedir. İlkinde, muhafazakâr bir algıyla, dinin mevcut kentsel yoksunluklar, mağduriyetler ve adaletsizlikler sistemini, ilahi takdir ve kader olarak yorumlama eğilimi öne çıkar. İkinci eğilimde ise, çarpık kentleşme, sosyal adaletsizlikler, mahrumiyet ve yoksulluklar, ilahi bir takdir olarak değil, sosyal sistemin bir hatası olarak yorumlanır ve “din” bu durumda sosyal adalet arayışını ve protestocu eğilimleri teşvik eder. Bu eğilimlerdeki farklılaşma göçmenlerin kentle ilişkilerine göre değişmektedir. “Görelî doygunluk”la açıklanan birinci yaklaşıma göre, muhafazakâr ve kadercî dindarlık eğilimi, kente yeni gelen göçmenin kendini daha çok geride bıraktığı köy hayatı ve şartlarıyla kıyaslaması, kentteki durumunu nispeten geçmişe göre daha iyi görmesine bağlı kanaatkâr bir tutum olarak ortaya çıkar. Protestocu ve değişimci dindarlık eğilimi ise, göçmenin kentte kalma süresi arttıkça kendini geçmişe değil, kentin üst sosyoekonomik kesimleriyle ve imkânlarıyla kıyaslaması neticesinde ortaya çıkan “görelî yoksunluk” duygusuna bağlı gelişir¹. Kentte dini hayatın görünümüleri sosyo ekonomik gelişmeyi algılama ve yaşama durumuna göre değişebilmektedir. Ancak, dindarlığın sadece yoksunluk ya da doygunluk duygusu gibi psikolojik ve ekonomik faktörlerle açıklanma-

¹ Kentleşme sürecinde “görelî yoksunluk ve doygunluk” kavramlarının anlamları için bkz. M. Kıray 1998, E. Kongar 2000, N. Vergin 1985.

sı, çok boyutlu bir sosyokültürel oluşumu tek nedenli açıklamak anlamına gelir. Burada dinin, hayatı, ölümü, varoluşu, kültürel kimliği anlamlandırma, rasyonelleştirme ve meşrulaştırma gibi diğer işlevleri de göz önünde tutulmalıdır (Çelik 2002).

Kentleşme süreci, kırsal kökenli göçmenin daha önceki hayatında başedilemeyen olayların niteliğinde bir değişime yol açar. Kırsal hayatta öngörülemeyen doğal güçler ve olayların yerini kentsel hayatta eş ve meslek seçimi gibi belirsiz, zorlu ve riskli kararlar alır. Kent hayatında göçmenin daha önce karşılaşmadığı, yaşamadığı güvensizlikler, belirsizlikler ve risklerin bertaraf edilmesi, dinin sunduğu yeni yorumlar ve cemaatleşme fırsatlarıyla mümkün hale gelmektedir.

Kentleşme olgusu, her şeyden önce cemaat ağırlıklı ilişki ve süreçlerin hakim olduğu geleneksel toplum yapısından, birey temelli ilişki ve süreçlerin hakim olduğu modern toplum yapısına geçişin temel sebeplerinden biri olarak tanımlanır. Kent hayatının samimi, birincil ve geleneksel ilişkilerle aidiyet kalıplarını ortadan kaldıracağı, yerine ikincil, resmi ve anonim ilişkilerin geçeceği varsayılır. Ancak modern kent hayatına baktığımızda bürokrasi ve kurumsallaşmanın getirdiği bireycilik ve özerkleşme gibi olgularla birlikte, insanların ailevi birincil ilişkiler ve grupsal aidiyet ve bağlılıklarını terk etmedikleri görülür. Yine modern kent hayatıyla ilişkilendirilen sekülerleşme olgusu, dinin kurumsal ve kültürel hayattan tamamen çekilerek bireyselleşeceği öngörülerine dayalı olarak tanımlanıyordu. Ancak gerek modernliğin temellerinin ve pratiğinin önce ortaya çıktığı Batı toplumlarında, gerekse geç-modernleşmiş toplumlarda dini hayatla ilgili bu öngörüler gerçekleşmedi. Hatta İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı toplumlarında kurumsal olmayan dindarlıkta ortaya çıkan gelişmeler, yeni dini hareketler ve kültürler, 70'lerden sonra ise İslam dünyasında ortaya çıkan dini sosyal hareketler, bir kısım araştırmacı ve sosyologlar tarafından dinin yeniden canlanması veya geri dönüşü olarak yorumlandı. Bu dönemde özellikle küreselleşmenin de etkisiyle, fundemantalist olarak tanımlanan dini grup ve hareketlerin tartışma konusu olduğu görülür. Tepkisel dini hareketler, dünya ölçeğinde egemen güçler olarak kabul edilen ABD ve NATO gibi Batılı güçlere karşı yeniden yorumlanan bir Cihad anlayışıyla direniş odakları oluşturmaya çalışırlar. Dini grup ve cemaatler kent toplumunun yeni tektipleştirici, bürokratik ve devasa kurumları karşısında ezilen, tüketim kültürü çılgınlığında kaybolan bireyi için, anlamlı sığınaklar olmaya devam ediyor. İdealize edilen modern birey, kent toplumunda giderek yalnızlaşmakta, aile ve akraba dayanışmasından, samimiyetinden uzaklaşmakta, kent hayatına özgü aşırı dakiklik, stres ve yoğun ilişkiler

sistemi yeni psikolojik sorunlar ve bunalımlar riskini artırmaktadır. Modern kent toplumu yeni teknolojik gelişmeler, tıpta, genetikte ulaşılan yeni gelişmelerle, insani ve ahlaki bazı sonuçlarla risk toplumu haline gelmektedir. Bütün bu gelişmeler, modern şehir hayatında insanı güvensizlikler ve belirsizliklerle karşı karşıya bırakmaktadır. Bir güvenlik ve anlam sistemi kaynağı olarak din, modern şehir hayatının bu güncel sorunlarına karşı birey için *kutsal bir şemsiye* olmaya devam etmektedir.

Kaynaklar

- Bahar, H. İ. (2009), *Sosyoloji*, 3. Baskı, Ankara: USAK Yayınları.
- Çelik, C. (2002), *Şehirleşme ve Din*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Fichter, J. (2002), *Sosyoloji Nedir*, Çev. Nilgün Çelebi, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kıray, M. (1998), *Kentleşme Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kongar, E. (2000), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 8. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mardin, Ş. (1991), *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Kitabevi.
- Özkalp, E. (2000), *Sosyolojiye Giriş*, 10. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Vergin, N. (1985), "Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış", *Toplum ve Bilim*, Bahar/Yaz 1985, ss. 9-28.
- Weber, M. (2012), *Din Sosyolojisi*, çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarı Yayınları.
- Wirth, L. (2002). "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme", (ss. 77-106), *20. Yüzyıl Kenti*, B. Duru-A. Alkan (der. ve çev.), Ankara: İmge Kitabevi.